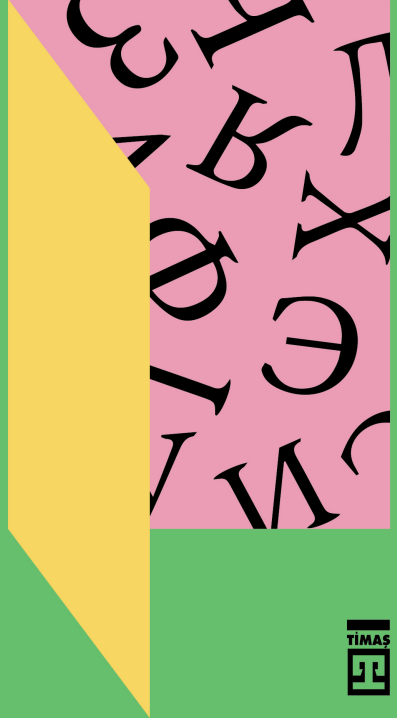

Dilden Dile

SOULEYMANE
BACHIR DIAGNE

Çevirinin
Konukseverliği

Çeviren: Ozan Kırıcı & Seda Sevinç

GİRİŞ

TAHAKKÜME KARŞI ÇEVİRİ

*Çevirinin özü açılım, diyalog, melezleme ve merkezsizleştirme
olmasıdır. O, bir araya getirir ya da bir hiçtir.¹*

Antoine Berman

20 Ocak 2021’de tüm dünya gözlerini, Amerika Birleşik Devletleri’nin kırk altıncı başkanının göreve başlama törenini aktaran televizyon ekranlarına dikti. Yeni bir Amerikan başkanının gelişinin daima uyandırdığı doğal ilginin yanı sıra, Joe Biden ve Kamala Harris’in o gün yemin etmesini istisnai bir an haline getiren koşullar mevcuttu. Hâlâ pandeminin en karanlık günlerindeydik ve henüz birkaç gün önce neo-nazilerin ve diğer beyaz üstünlük yanlılarının ABD Kongre Binası’na saldırısına tüm şaşkınlığımızla tanık olmuştuk. Demokrasi böylece temelden sarsılmıştı.

Yeni başkanın “demokrasinin galip geldiğini” ilan edeceği Kongre Binası’nın basamaklarında çok önemli bir şey oluyordu. Pandeminin ortasında bu demokrasi zaferini kutlamak, modernliğin temellerinden biri olan ve uğradığı saldırıyla ne kadar kırılğan ve değerli olduğunu ortaya koyan bu değer etrafında tek vücut olmak için sahnenin yakınında büyük bir kalabalığın toplanması imkânsızdı elbette. Böyle bir zamanda, bunun önemini özetleye-

bilecek bir ana daha çok ihtiyaç vardı. Anlık bir görüntüye. Bu an, güneşin batışını bile durduran bir şiir şeklinde geldi.

Amanda Gorman “The Hill We Climb”ı (Tırmandığımız Tepe) okudu.

İlerleyen günlerde tüm dünyanın aynı anda yaşadığı bu anı, bu sihri çeşitli dillerde çoğaltıp paylaşmayı amaçlayan çeviri projeleri haliyle yayıldı. Bu projeler çevirinin, ev sahibi dilde, bir diğerinde yaratılana yönelik anlık bir sevginin, sıklıkla da ilk görüşte aşkın bir ifadesi olduğunu hatırlatıyordu. Antoine Berman çevirinin bir “tecrübe” olduğunu ve bu kelimeyi Heidegger’ın, “her neyle olursa olsun tecrübe edinmek (...), şu anlama gelir; onun bize gelmesine, ulaşmasına, üzerimize düşmesine, bizi alaşağı etmesine ve bir başkasına dönüştürmesine izin vermektir,”² derken kastettiği biçimde anlamamız gerektiğini belirtir.

Amanda Gorman’ın şiirini diğer dillerde “tecrübe etme”yi amaçlayan projelerden biri de Hollandalı yayıncı Meulenhoff’un-kiydi ve bu proje, kısa süre içinde “çeviri”nin neyi temsil ettiği ve çeviriye kimin yetkisi olduğu sorusunu ortaya koyan büyük bir tartışmayı gündeme getirecekti. Bu yayıncı, Amerikalı şairin “The Hill We Climb”ının etrafında topladığı bir koleksiyonu yayımlamayı üstlenmişti. Çeviriyi de Hollandalı şair Marieke Lucas Rijneveld yapacaktı. Şair, başta bir “onur” olarak gördüğü bu teklifi, proje hepimizin bildiği gürültülü ve öfkeli medyatik mahkemeye karşılaştığında reddetti: Proje, Amanda Gorman’ın şiirlerini “tecrübe etme” görevinin, onunla aynı varlık “tecrübesi-ni” –Janice Deul’ün sözleriyle “gururlu bir şekilde siyah ve Slam şairi olan genç bir kadınla” – paylaşan bir kadın çevirmene ait olması gerektiği gerçeğini göz ardı etmekle suçlanıyordu.

Azınlıkların tanınması ve temsil edilmesi için mücadele etmek kuşkusuz gerekli; böylece yayıncılık, çeviri başta olmak üzere tüm sektörlerde, göçmen kökenli yeteneklere bolca yer sunar. Ayrıca

Amanda Gorman'ın şiirlerini çevirmeyi amaçlayan projenin, bir yandan Marieke Lucas Rijneveld'e verilen "onur"u bu azınlıkları kapsayacak şekilde genişletme, diğer yandan da, kaynak ve erek dillerde gerekli yeterliliğin yanı sıra, kimliklerle bağlantılı belirli bir "tecrübe" zenginliğini çeviri faaliyetine katma fırsatı olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, tartışmanın cereyan ettiği üslup ve terimler, bazı kimlikleri "tecrübe" etmekle bir şiirde "tecrübe edinmek" arasındaki ilişki hakkında soru sormamıza izin vermedi. Bildiğimiz üzere, büyük olasılıkla Hollanda'daki tartışmanın ışığında ve bu tartışmayı tekrarlamaktan kaçınmak için başka tercihlerde bulunuldu: Evet, "The Hill We Climb"ın bazı diller için çevirisi, Amanda Gorman'ın kişiliğinin bazı –herkesinki gibi çoğul olan– yönlerini paylaşan insanlara emanet edildi, diğerleri içinse yayıncılar "çokkültürlü" ekiplere başvurdular. Peki çeviriyi, fikir alışverişinde bulunan ve kolektif bir sorumluluğu paylaşan bir ekibin işi haline getirme yolundaki –itiraf etmek gerekir ki politik– kolaycılık, tam da ilk görüşte aşkın o şahsi tecrübesini ve bu tecrübeyi başka bir dilde tıpkı yankı gibi yeniden üretmenin zorluğunu ortadan kaldırmıyor mu? Oysa bu, çevirmenin asıl görevidir. Büyük bir teknik eserin çevirisi için tepeyi ekipçe tırmanmak anlaşılır. Peki ya bir şiir için?

Yazarla çevirmen arasındaki benzerliğin diller arası geçişi kolaylaştırdığı varsayımıyla çeviride bu benzerlik mi vurgulanmalı yoksa onun kaçınılmaz bir sonucu olan yabancılaşma duygusuna mı odaklanılmalı? Bildiğini iddia etmeyen, ancak çok sevdiği bir metni çevirmeye karar verdiği anda bilinmez topraklarda kendini keşfetmeyi kabul eden kişi, Christine Lombez'in ifadesiyle, "şiiri olmadığı tuhaflığa sokan kalıbı terk ederek ona temelde olduğu şey olma şansını vermedi"³ bilecek kişidir.

Bu kitap, çeviri ve çevirinin muktedir oldukları –kimlikler arasında bir eşdeğerlik, karşılıklılık ilişkisi yaratma yeteneği ve bir araya getirme gücü– üzerine bir düşünceyi yansıtmaktadır; bu, onların aynı düzlemde görünmelerini sağlama yeteneği anlamına gelir, bunu yaparak bir dilden diğerine konuşur ve birbirimizi anlarız. Antoine Berman’ın yazdığı gibi, çeviri bağlantı kurmadığı sürece bir şey ifade etmez. Bu kitap, “çeviriye bir övgü” ve onu “hümanizm” olarak tanımaya davettir, çevirinin neler başarabileceğine dair iyimser bir bakış açısını ifade eder.⁴

İyimserlik saflık değildir.

Pascale Casanova’nın çevirinin küresel sosyolojisi ve politikaları üzerine kitabının alt başlığını anacak olursak, çevirinin aynı zamanda “tahakküm”le* kafiye olduğu açıktır.⁵ Gerçek şu ki, insan dillerini “çevresel diller, merkezi diller, süper merkezi diller ve hiper merkezi diller”⁶ gibi kategorilere göre ayıran, “dil pazarı” olarak adlandırabileceğimiz bir gerçeğin farkına varmamız gerekiyor. Bu tür bir ayrımın, dillerin ve dolayısıyla somutlaştıkları kültürlerin daha az ya da daha çok “itibarlı” olan statüleri için değil, aynı zamanda bu dillerin var oluşları için de sonuçları bulunur. Diller ölüyor ve onlarla birlikte insanlık durumuna kattıkları benzersiz kimlik de kayboluyor. Eğer bu diller yok olurlarsa, bunun nedeni kendilerini daha “merkezi” bir dilin, yavaşça onları emen bir *lingua franca*’nın** çevresinde bulmalarıdır. Diller arasındaki hiyerarşinin ve tahakküm ilişkilerinin

* Yazar burada Fransızcada “çeviri” anlamına gelen *traduction* ile “tahakküm” anlamına gelen *domination* kelimelerini karşılaştırıyor. (ç.n.)

** *Lingua franca* teriminin kökeni Orta Çağ’a kadar uzanır ve Doğu Akdeniz’de tüccarlar ve Haçlılar tarafından kullanılan ortak bir dil veya jargonu tanımlar. *Lingua* dil anlamına gelirken *franca* ise Batı Avrupa’dan gelen Avrupalıları tanımlamak için kullanılan “Franks” kelimesini ifade eder. Bu terim, insanların birbirleriyle iletişim kurmak için kullandığı geçerli dil demektir ve genellikle birçok farklı ana dil konuşanlar arasında ortak bir iletişim aracıdır. (ç.n.)

varlığı, çevirinin hümanizmi üzerine düşünen herkesin hesaba katması gereken bir gerçektir.

Pascale Casanova kitabında, dilsel tahakkümün temel bir tezahürünün, *diglossia* denen, bir dilin diğerine göre daha aşağı görüldüğü ve daha düşük kültürel sermayeye sahip olduğu bir iki dillilik durumuna sıklıkla geri döner. Sonuç olarak bu dil, çok az tanınır ve genellikle bilimsel veya toplumsal olarak itibarlı⁷ amaçlar için kullanılmaz. İkinci önemli gözlemse, daha “çevresel” bir dilden daha “merkezî” bir dile yapıldığında çevirinin değer kazandığıdır. Ve diğer yönde, “hiper merkezî dil” de, diyelim ki İngilizcede düşünülmüş ve yaratılmış olanı çeviri yoluyla kendi diline alma hiper merkezî dilin niteliğini artırmak anlamına gelir.

Pascale Casanova, dilsel alışveriş ekonomisinde ve politikasında İngilizcenin gitgide artan tahakkümünün önemini vurgulayan Gisèle Sapiro’nun⁸ çalışmasına atıfta bulunarak, çevirinin genellikle var olan dillerin asimetrisi içinde gerçekleştiğini gösterir. Ya daha küçük bir dili merkeze, *daha çok var olmaya doğru* “yüksektir”, ya da aksine, bir armağan misali, merkezî dil tarafından bahsedilen bir fazlalık varlığı olarak onu kendi çevresinde toplar.

O halde çevirinin karşılıklılık inşa etmek için asimetriye ve tahakküme karşı gelme olasılığı nasıl düşünülür?

Dilsel tahakkümün bir tezahürü olarak çeviri, onda bir “direniş gücü” bulma olasılığına da işaret eder. Pascale Casanova şöyle diyor: “Tahakküm kuran bir dil karşısında etkili mücadele etmenin yolu sadece ‘ateist’ bir tavır benimsemek ve böylece bu dilin itibarına *inanmamak*, onun tamamen keyfî tahakkümüne ve otoritesine kanmamaktır.”⁹

En asimetrik durum olan sömürge durumunu ele alalım. Genel konuşursak hükmeden dil, *logos*'un* vücut bulmuş hali, tam anlamıyla kendini gerçekleştirmiş bir insanlığın dili olarak merkezde yer alır, buna karşılık yerli dil konuşanlar tamamlanmamış kabul edilirler ve eksiklikle tanımlanırlar. Soyut kavramların eksikliği, gelecek zamanın eksikliği ve son olarak, belki de en önemlisi, *olmak* fiilinin eksikliği.¹⁰

Sömürgeleştirilmiş ya da halen sömürgeleştirilmekte olan bir bölgede, Pascale Casanova'nın tanımıyla "iki dili birlikte kullananlar" yaşamaktadır, çünkü onlar "hükmedilenlerdir". Dolayısıyla onların dünyaları her şeyin, dillerinden birinin, yani anadil dediğimiz dillerinin diğerinden daha az değerli olduğunu kabul etmelerini ve inanmalarını sağlamak için yapıldığı, böylece "itibar"ın tahakkümü doğal olarak meşrulaştırdığı diglossia'nın dünyasıdır. Bu itibar inancını terk etmek ve aksine her dilin diğerleri arasında bir dil olması nedeniyle eşit olduğunun akla gelmesi iki şekilde gerçekleşebilir. Birincisi dilsel milliyetçiliktir ki bu, "hükmeden" dilin etrafını kuşatan hale dağıldıktan sonra onun reddedilmesiyle kendini gösterir. İkincisi, diglossia'nın tersine çevirilerek gerçek bir çift dillilik (veya tabii ki çok dillilik) haline getirilmesidir.

Senghor'un Siyahilik hareketinin ilk eylemlerinden biri, sömürgeci diglossia'ya karşı geleceği iki dillilikte ve dilden dile düşünme yeteneğine sahip olan "yeni insan" da ilan etmektir.¹¹ Bu, Dakar'da kurulan yerleşik sömürgeci yönetimin 1937 yılında davetiyle şehrin Ticaret Odası'nda verdiği bir konferans vesilesiyle gerçekleşti.¹²

* *Logos*, Yunancada duyguları kavrama anlamındaki pathos sözcüğünün karşıt anlamı olan us ile kavrama anlamındadır ve başka dillere çevrilemez çünkü aynı anda söz, düşünme, akıl ve ölçüt gibi anlamlara karşılık gelir. (ç.n.)

Çeviriyi övmek, onun tahakküm olduğu gerçeğini görmezden gelmek değildir. Bu, dillerin çeşitliliğini ve eşitliğini kutlamak demektir. Çevirinin eşitsiz bir mübadele dünyasının parçası olduğu fikrine karşı çıkmaktır; çeviri çalışmasının, çevirmenin amacının, etiğinin ve yazınının hedefinin karşılıklılık yaratmak, ortak bir insanlık içinde bir araya getirmek olduğunu hatırlamaktır. Sömürgeci asimetriye karşı, sömürgecilikten arındırıcı bir güç olduğunu ve ekonomiye karşı da hayırseverlik olduğunu söylemektir.